

Mantšuriaan jätetyt Japanin sotalapset

Krister Björklund



Toisen maailmansodan päättyessä liittoutuneet hajoittivat Japanin imperiumin ja yli kuusi miljoonaa japanilaista sotilasta ja siviiliä kotiutettiin merten takaa. Kaikkia ei kuitenkaan pystytty kotiuttamaan, vaan sekä sotavankeja että naisia ja lapsia jäi sille tielleen Kiinaan, Kaakkois-Aasiaan, Neuvostoliittoon ja Sahaliniin. Eniten lapsia jäi Mantšuriaan, ja heidän kohtalonsa oli unohduksissa 1970-luvulle saakka. Artikkelissa kuvataan historiallista taustaa sekä näiden vuosien varrella Japaniin palanneiden sotatalasten nykyelämää.

Mantšuria on alue Koillis-Kiinassa, jossa Japanin, Kiinan ja Neuvostoliiton rajat kohtasivat ennen toista maailmansotaa. Tänäpäin alue on osa Kiinaa ja käsittää provinsit Heilongjiang, Jilin ja Liaoning ja siihen viitataan nimellä Dongbei, koillinen. Nimi Mantšuria on poistunut käytöstä, koska sen katsotaan olleen vieraiden valtioiden, erityisesti Japanin, poliittinen konstruktio (Sneath 2003).

Japani valloitti Mantšurian ja veti sen rajat perustamalla Mantšukuon keisarikunnan 1932. Maan hallinto oli nimellinen, todellinen valta oli japanilaisilla,

Krister Björklund on Siirtolaisuus-instituutin tutkija. Hän oli vierailevana professorina Osakassa, Natural Museum of Ethnology 1.10.2006-30.6.2007.

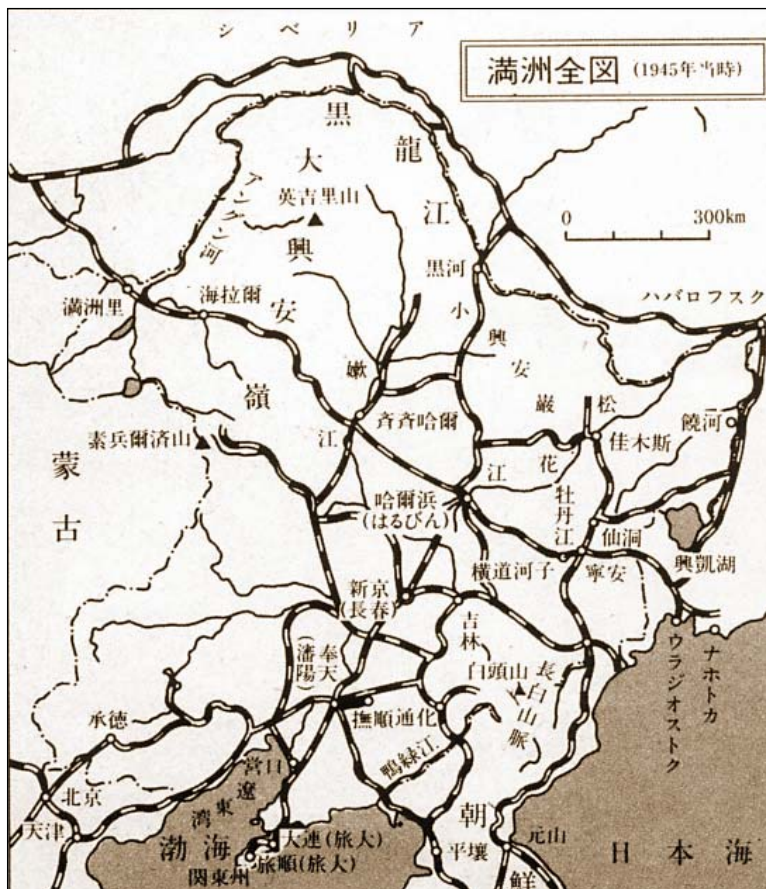
ja sen turvana oli Japanin Kwantungin armeija. Mantšukuon väestö oli vuonna 1930-luvulla yli 30 miljoonaa, joista suurin osa oli kiinalaisia ja mantšuralaista alkupe räisväestöä. Korealaisia oli toiseksi eniten, 1930-luvun alussa noin miljoona. Korea oli ollut Japanin hallinnassa vuodesta 1910, ja lujttaakseen otetaan Mantšuriasta Japani edisti korealaista uudisasutusta siellä. Siirtokuntien ajateltiin toimivan Japanin imperiumin laajentajina, mutta invaasion köyhdyttämät korealaiset viljelijät eivät olleet Japanin uskollisia alamaisia. Japanille uskolliset korealaisiirtokunnat keskittyivät Etelä-Mantšurian rautatien ympärille, missä japanilainen valta oli vahvimmillaan (Tamanoi 2000, Janhunen 1996, Lee 1932).

Uuden valtion perustamisvuonna Japani teki viiden vuoden suunnitelman lähettää ko keilumielessä pieniä siirtokuntia Mantšuriaan. Japanilaisten määrä siellä oli vuonna 1929 jo 240 000, mutta suurin osa heistä oli sotilaita ja Mantšurian rautatien palveluksessa olevia sekä heidän perheitään. Maata viljeleviä siirtolaisia oli tähän aikaan alle tuhat. Uusilla siirtokunnilla oli myös sotilaallinen tehtävä, ne olivat aseistettuja ryhmiä Japanin armeijan suojeluksessa. Tarkoitus oli, että nämä siirtolaiset raivaisivat uutta maa-

ta viljeltäväksi ja ostaisivat tarpeen tullen maata paikallisväestöltä. Hedelmällisin maa oli kuitenkin jo viljelyksessä, joten japanilaiset siirtolaiset ottivat usein maata väkisin kiinalaisilta viljelijöiltä, sen sijaan että olisivat raivanneet uutta. He olivat enemmän miehitäjiä kuin uudisasukkaita (McDowell 2003, Suleski 1981, Tamanoi 2000).

Vuonna 1936 Japanin hallitus laati näiden kokemusten pohjalta uuden ohjelman, jonka puitteissa miljoonan perheen piti muuttaa Mantšuriaan. Maaseudulla levitettiin Mantšuriasta kertovia tietoita. Maatalous oli kriisissä ja pelättiin levottomuuksia maaseudulla. Siirtolaisoimistoja perustettiin kyliin määrittelemään ”liikaväestön” osuutta ja levittämään propagandaa. Sodan loppumiseen mennessä Mantšuriaan oli valtiollisen kolonisaatio-ohjelman puitteissa muuttanut melkein 322 000 japanilaista siirtolaista (Young 1999: 328, 375-377).

Siirtolaiset sijoitettiin strategisesti lähelle Neuvostoliiton rajaa, missä kiinalainen vastarinta oli nujerrettu ja entiset viljelijät ajettu pois. Seuraten aiempaa mallia Japani toivoi heiltä aseellista turvaa imperiumin pohjoisrajalla, mutta hyökkäyksiä japanilaisia miehitäjiä kohtaan ei saatu loppumaan (McDowell 2003, Suleski 1981).



Manchukuon kartta vuodelta 1945. Lähde: Manchukoku no saigo. Senki kurassikusu. Shinjinbutsu 2003.

Siirtolaisväestöä verottivat myös pakkokutsunnat armeijaan 1930-luvun loppua kohti. Sota-ajan teollisuus imi kaiken työvoiman Japanin maaseudulta, ja huoli liikaväestöstä muuttui työvoimatarpeeksi. Siksi kaikki asekuntoiset miehet Mantšuriassa värvättiin armeijaan, ja jäljelle jäivät maata viljelemään naiset, lapset ja vanhukset sekä Nuorisoprikaati, joka koostui 16–19 vuoden ikäisistä vapaaehtoisista (McDowell 2003, Tamanoi 2006, Young 1999: 390–397).

Kun Neuvostoliiton armeija vyöryi Mantšurian rajan yli kesällä 1945, japanilaisten määrä siellä oli noin 2,15 miljoonaa. Sotilaat ja

heidän perheensä vetäytyivät ensin jättäen siirtolaiset oman onnensa nojaan. Miehet, jotka joutuivat neuvostoarmeijan käsiin, lähetettiin vankeina Siperiaan, kun taas naiset, vanhukset ja lapset pakenivat etelään sotilaiden ja kiinalaisten takaa-ajamina. Kaaoksessa ja sekasorrossa monet lapset joutuivat eroon perheistään - osa jätettiin uskottujen naapureiden huostaan, osa menetti vanhempansa, osa ryöstettiin kiinalaisperheisiin. Vain kuusi pakolaisryhmää ehti viimeiseen evakuointilaiivaan syyskuussa 1945. Suurin osa jälkehen jääneistä joutui odottamaan seuraavaan vuoteen, jolloin kotiut-

taminen tapahtui amerikkalaisten miehittäjien valvonnassa. Pakolaisleireillä olon aikana useat lapset luovutettiin kiinalaisten huostaan, ja monet naiset ottivat kiinalaisen puolison paetakseen leirioiloja (Inomata 2006). Heitä ei evakuoitu Japaniin.

Kiinan sisällissota keskeytti evakuoinnit 1948–1953, ja sen jälkeen Kiinan ja Japanin Punainen Risti hoiti kotiuttamiset vuoteen 1958 saakka, jolloin Kiina katkaisi suhteet Japaniin. Vuosien 1946 ja 1958 välillä noin 1,3 miljoonaa japanilaista palasi kotiin Mantšuriasta. 223 000 uudisasukkaasta vain noin 140 000 palasi Japaniin. Yli kolmasosa oli menehtynyt Mantšuriassa sairauksiin, nälkään, taisteluissa tai oman käden kautta. Arviolta yli 10 000 japanilaista naista ja lasta jäi Kiinaan (Inomata 2006, Ward 2006, Young 1999: 407–411).

Vuonna 1959 lainmuutoksen myötä Japanissa julistettiin Kiinaan jätetyt kuolleiksi ja heidän nimensä pyyhittiin perherekistereistä. Yksittäisiä siirtolaisia palasi kuitenkin senkin jälkeen Japaniin. Vuoteen 1972 mennessä, jolloin Kiina ja Japani solmivat uudelleen diplomaattisuhteet, 732 ihmistä oli omin neuvoin palannut Japaniin. Palaamisen esteenä oli sääntö, jonka mukaan kaikki yli 13 vuoden ikäiset, jotka olivat jääneet Kiinaan, olivat tehneet sen omasta valinnastaan, eikä Japanin valtio maksanut heidän kotiuttamiskustannuksiaan, vaan ne jäivät suvun vastuulle. Nuorempien ei ollut mahdollista palata, koska heidän nimensä oli pyyhitty rekistereistä, eikä suuri osa edes tiennyt japanilaista nimeään. Japani unohetti heidät kokonaan.

Diplomaattisuhteiden solmiminen 1972 ei tuonut suurta muutosta Kiinaan jätettyjen tilanteeseen. Paluumuuttajan piti todistaa henkilöllisyytensä, joten sodanaikaisilla lapsilla ei ollut suuria mahdollisuuksia palata. Heillä ei ollut tietoa suvustaan. (Ward 2006). Samana vuonna perustettu Kiina-Japani ystävyysseura ryhtyi tuomaan Kiinaan jätettyjä yleiseen tietoisuuteen lehdistön kautta. 1974 Japanin suurin sanomalehti Asahi Shimbun ja useat paikallislehdet ryhtyivät julkaisemaan heidän nimiään ja kuviaan auttaakseen sukua identifioimaan heidät. Tämän seurauksena Japanin terveysministeriö ryhtyi tutkimaan tapauksia (Tamanoi 2003, Ioria 2006). Ystävyysseura teki aloitteen parlamentille, joka vuonna 1981 päätti tukea paluumuuttajia, ja 47 hengen ryhmä kutsuttiin Japaniin etsimään perhettään. Paluumuuttajalla piti olla sukulainen takaajana, ja monella ei ollut muuta mahdollisuutta kuin asettua asumaan sukulaisensa luokse. Vasta 1989 heille myönnettiin pysyvä oleskelulupa ja annettiin mahdollisuus itse löytää takaaja, jonka ei tarvinnut olla sukulainen (Ward 1996).

Vuodesta 1993 tuli käännekohta, kun kahdentoista naisen ryhmä saapui Japaniin ilman virallista lupaa, ja sitä seurannut julkisuus painosti terveysministeriötä kotiuttamaan kaikki halukkaat paluumuuttajat valtion kustannuksella ilman takausvaatimusta. Tätä vahvistava laki tuli voimaan seuraavana vuonna. Termiä *zanryukoji* käytetään

Kiinaan hylätyistä japanilaisista lapsista ja *zanryufujin* sinne jääneistä, naimisiin menneistä naisista.

Kun paluumuuttajien määrä vuoden 1981 jälkeen nopeasti nousi, perustettiin valtiorahoitteinen tukijärjestö (*Chugoku zanryukoji engokikin*) vuonna 1983, sa-



Siirtolaiselämää Mantsuriassa. Lähde: Manchukoku no saigo. Senki kurassikusu. Shinjinbutsu 2003.

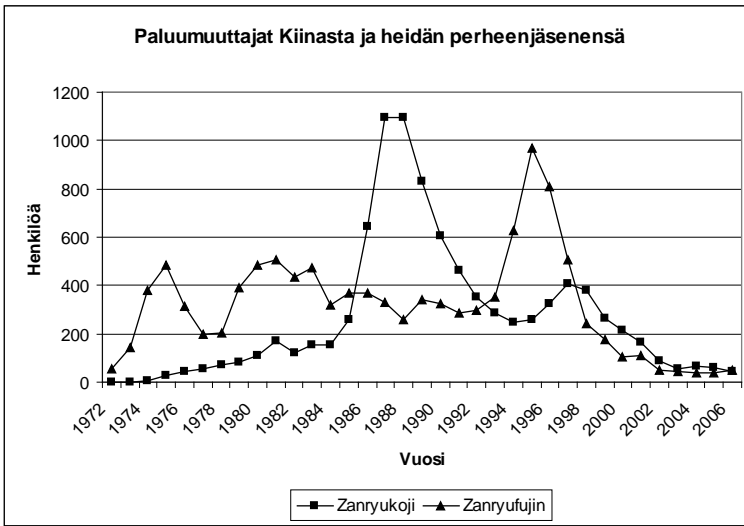
moin kahdeksan kotouttamiskeskusta (*Chugoku kikokusha teichaku sokushin senta*) perustettiin eri puolille Japania. Niissä opetetaan Japanin kieltä, kulttuuria ja yhteiskuntaoppia kahdeksan kuukauden ajan. Sen jälkeen heidät asutetaan eri puolille Japania, jossa tukena on paikallisia keskuksia itsenäiseen elämään auttamiseksi (*Chugoku kikokusha jiritsukenshu senta*), enimmillään lukumäärältään kaksikymmentä vuon-

na 1995. Näissä jatketaan japanin kielen ja kulttuurin opetusta sekä annetaan opastusta työelämään ja opiskeluun. Koska paluumuuttajien lukumäärä on laskenut voimakkaasti, kotouttamiskeskuksia on enää kaksi, Tokorozawassa Tokion lähellä ja Osakassa (se on määrän sulkea vuonna 2008). Paikalliskeskusten määrä on vähenenyt yhdeksään (Sien-center 2007, Osaka Chugoku kikokusha center 2007).

Viereisessä kuviossa on esitetty paluumuuttajien lukumäärän kehitys. Sota-aikaisten lasten lukumäärä nousi voimakkaasti vuosina 1987-1988 ja aikuisten 1995-1996. Kehitys heijastaa pitkälle lainsäädännöllisiä muutoksia. Vuosien 1972 ja 2007 välisenä aikana Kiinasta palanneita on yhteensä 6 339, joista 2509 *zanryukoji*- ja 3830 *zanryufujin*-muuttajaa. Perheenjäsenet mukaan lukien muuttajien määrä nousee noin sataan tuhanteen. Suurin osa perheenjäsenistä ei näy tilastoissa, koska Japanin valtio vastaa vain paluumuuttajan, hänen puolison sa ja yhden lapsen sekä tämän

perheen muuttokustannuksista. On arvioitu, että jokainen paluumuuttaja tuo keskimäärin yli kymmenen perheenjäsentä mukanaan (Komai 2001:62, Minami 2007, Ward 2006).

Väärinkäytöksiäkin on esiintynyt. Japanilainen media on kiinnittänyt paljon huomiota tekaistujen dokumenttien ja väärän henkilöllisyyden avulla maahan saapuvien kiinalaisiin, joilla ei ole japanilaisia sukujuuria. Tämä on jossain mää-



Paluumuuttajat Kiinasta ja heidän perheenjäsenensä (Osaka Chugoku kikokusha center 2007)

rin huonontanut yleistä kuvaa paluumuuttajista. Integraatio-ongelmatkin ovat olleet runsaasti esillä julkisuudessa, kuten lasten koulunkäyntivaikkeudet ja rikollisuus. Seurauksena maahanmuuttovalvontaa on tiukennettu.

Paluumuuttajat (pl. perheenjäsenet) ovat keski-ikältään nyt noin 68-vuotiaita, ja useimmat ovat muuttaneet Kiinan maaseudulta. Sopeutumisprosessi Japanissa ei ole ollut heille helppo. Heidän oli vaikea työllistyä maahanmuuton jälkeen, ja suuri osa on joutunut elämään yhteiskunnan avustusten varassa. Sosiaalisten suhteiden puute ja yksinäisyys ovat tavallisia vanhemmalla sukupolvella, varsinkin jos he ovat tulleet Japaniin ilman perhettä. Vuoden 1989 lakimuutoksen jälkeen paluumuuttajat eivät ole asettuneet sukulaistensa luokse asumaan, pikemminkin he ovat hakeutuneet suuriin kaupunkeihin, mistä heidän lastensa on ollut helpompi löytää työtä. Toisen sukupolven on ollut helpompi päästä työ-

elämään, mutta kielitaidon puute on rajoittanut useimmat sinikaulusammatteihin teollisuudessa ja palvelusektorilla (Kiyoshima 2007).

Ensimmäisen sukupolven paluumuuttajilla on yleensä nuoruusmuistoja Japanista, ja heidän identiteettinsä on japanilainen. Vaikka kaikki haastattelemani vanhemmat henkilöt määrittelivät itsensä japanilaisiksi, he kokivat itsensä silti ulkopuolisiksi Japanissa. Heidän kielitaitonsa vaihteli. Vaikka kaikki puhuivat japania, kielenkäyttö oli välillä hapa-roivaa, ja kaksi informanteistani joutui turvautumaan kiinankielen tulkkiin, koska he eivät mielestään pystyneet vastaamaan kysymyksiini täydentävästi japanin kielellä. Japanilainen on yleisesti käytetyn määritelmän mukaan se, joka on syntynyt Japanissa ja jonka molemmat vanhemmat ovat japanilaisia, jonka äidinkieli on japani ja joka asuu Japanissa (White, cit. Masterson and Funada-Clas-sen 2004: 240). Paluumuuttajat

eivät sovi tähän muottiin, ja siksi heidän on vaikea tulla hyväksytyksi japanilaisina, vaikka heillä olisikin lapsuusmuistoja Japanista ja säilynyt kielitaito.

Nuorempi sukupolvi on erilaisessa tilanteessa. Paluumuuttajien vapaaehtoinen avustaja toi ilmi, että mitä nuorempi maahanmuuttaja on, sitä helpompi hänen on sopeutua yhteiskuntaan kielitaidon puutteesta huolimatta (Yamamoto 2007). Heidän on helppoa löytää työtä teollisuudesta ja palvelualoilta, joissa ei vaadita hyvää japanin kielen taitoa. Monet heistä ovat Kiinassa olleet valkokaulusammateissa ja kokevat oleskelunsa Japanissa tilapäisenä. Usein he suunnittelevat muuttavansa Kiinaan ansaittuaan tarpeeksi rahaa. Vuosien asuminen Japanissa ja lasten koulunkäynti johtavat kuitenkin helposti käytännössä asettumiseen. Pieni osa heistä on ryhtynyt yrittäjiksi, etenkin hyödyntäen kielitaitoaan ja kiinalaista kansalaisuuttaan maiden välisessä kaupassa.

Paluumuuttajien kolmannella sukupolvella on usein ollut kouluvaikkeuksia Japanissa. Siirtyminen kiinalaisesta koulusta japanilaiseen on usein vaikeaa paitsi kielen ja opetuksen tason suhteen, myös sosiaalisesti. Koulukiusaaminen on yleinen ongelma, ja kaikki nämä tekijät ovat monen kohdalla johtaneet koulunkäynnin keskeyttämiseen. Opetusviranomaiset ovat tiedostaneet tämän ongelman, ja vuodesta 1986 paluumuuttajaperheiden lapsille on lukioon erityispäsykokeet 21 valtiollisessa koulussa eri puolilla Japania. Silti heidän on vaikea päästä korkeampaan koulutukseen. Valtiollisten yliopistojen pääsykokeet ovat vai-

keita, ja yksityisiin yliopistoihin heidän vanhemmillaan ei ole varaa. Koska perheiden molemmat vanhemmat tekevät pitkiä ja raskaita työpäiviä, heidän on vaikea tukea lastensa opiskelua. Moni joutuu tyytymään ammatilliseen oppilaitokseen, vaikka toiveet ovat korkeammalla (Hirosaki 2006).

Viitaten valtion laiminlyönteihin kotiuttamisessa sodan jälkeen ja riittämättömiin tukitoimiin Japanissa 2200 paluumuuttajaa ovat nostaneet syytteen Japanin valtiota vastaan kuudessatoista tuomioistuimessa ympäri maata. Ainoastaan Koben tuomioistuimen päätös joulukuussa 2006 oli heille myönteinen. Se tuomitsi valtion maksamaan melkein 470 miljoonaa jeniä 61:lle kantajalle. Muut tuomioistuinten päätökset ovat tähän mennessä olleet kielteisiä. Perusteluna on yleensä mainittu sota-ajan poikkeustilanne ja se, että tämä ryhmä ei ollut ainoa, joka kärsi vääryyttä sodan jälkeen.

Tammikuussa 2007 Tokion oikeuden kielteisen päätöksen jälkeen pääministeri Shinzo Abe määräsi Japanin terveysministeriön selvittämään, miten Kiinasta palanneiden japanilaisten asemaa voisi kohentaa (Japan Times 1.2.2007). Kesäkuussa maan hallitseva Liberaalidemokraattinen puolue julkisti parlamentille esitettäväksi ohjelman, jonka mukaan tammikuusta 2008 alkaen kaikille ensimmäisen polven paluumuuttajille taataan toimeentulo. Kantajat lupasivat tämän toteutuessa luopua kymmenestä vielä vireillä

olevasta oikeusprosesseista (Japan Times 22.6.2007).

Vaikka julkisesti näkyvin ongelma tämän ohjelman mukaan saatetaan päätökseen, jäljelle jää vielä paluumuuttajien integroiminen yhteiskuntaan. *Zanryu fujin/koji*-muuttajat voivat elää turvattua vanhuutta, mutta nuorempien sukupolvien sopeutuminen on avoin kysymys. Heidän tilanteensa on kuitenkin osa suurempaa kokonaisuutta. Japanissa on heidän lisäksi yli 350 000 Brasiliasta palan-

yllätti viranomaiset. Japani on ikääntyvä yhteiskunta ja tarvitsee maahanmuuttajia. Työvoimavaajetta ei haluttu paikata sallimalla työvoiman yleistä maahanmuuttoa, vaan suosittiin siirtolaisten jälkeläisiä olettaen, että he sopeutuisivat maahan helposti verenperintönsä takia. Oletamus osoittautui vääräksi, sillä heidän sopeutumisessaan on ollut samanlaisia ongelmia kuin muidenkin maahanmuuttajien.

Nykyisten maahanmuuttajien aseman parantaminen ja integraa-



Mantsuriasta palanneet ovat jo iäkkäitä. Kokoontumiset ja koulutus helpottavat uuden elämän alkua Japanissa. Kuva: Krister Björklund.

neita japanilaisten siirtolaisten jälkeläisiä, joiden tilanne on melko lailla samanlainen. He toimivat pääasiassa teollisuusyhteyksinä, asuvat japanilaisesta yhteiskunnasta enemmän tai vähemmän eristyksissä ja osaavat huonosti japania, jos ollenkaan. Heille annettiin 1980-luvulla oikeus tulla Japaniin töihin, ja maahanmuuton määrä

tiotoimenpiteet antavat eväät tulevaisuuden maahanmuuttopolitiikan hahmottamiseen. Perinteisesti Japanissa maahanmuutto- ja integraatiokysymykset on käsitelty erillisinä kokonaisuuksina (Kondo 2002), mutta nyt on uudelleenarvioinnin aika. Japanilasta sukujuurta olevat maahanmuuttajat ovat osa suurempaa kokonaisuutta, ja heidän tilanteensa on riippuvainen suurista po-

liittisistä päätöksistä ja niitä seuraavista kotouttamistoimista enemmän kuin ad-hoc ratkaisuihin. Kiinasta palanneet sotalapset muodostavat kuitenkin erikoistapauksen, joiden vuosikymmeniä kestänyttä ahdinkoa nyt ollaan saattamassa päätökseen.

Haluan kiittää National Museum of Ethnology Osakassa tutkimustyöni tukemisesta 1.10.2006 – 30.6.2007, ja erityisesti professori Hiroshi Shojia, Minami Makittoa ja informantteja.

Kirjallisuus

- Hirosaki Junko. Chugoku kikokusha Nisei sansei no shinro sentaku. *Ajia Yugaku (Intriguing Asia)* 2006:85:113-125.
- Inomata Yusuke. Manshu nogyo imin to chugoku zanryu nihonjin. In Chugoku zanryukoji no sakabi – owararanai sengo. *Ajia Yugaku (Intriguing Asia)* 2006:85:12-23.
- Ioria Iwao. Chugoku kikokusha shien shisaku no tenkai to mondaiten. In Chugoku zanryukoji no sakebi. Owararanai sengo. *Ajia Yugaku (Intriguing) Asia* 2006:85:75-86.
- Janhunen Juha. Manchuria. An ethnic history, The Finno-Ugrian Society, Helsinki 1996.
- Japan Times 1.2. ja 22.6.2007.
- Kiyoshima Chiharu. Osaka Chugoku kikokusha jiritsukenshu senta, YMCA. Haastattelu 20.4.2007.
- Komai Hiroshi. Foreign Migrants in contemporary Japan. Trans Pacific Press, Melbourne 2001.
- Kondo Atsushi. The development of immigration policy in Japan. *Asian and Pacific Migration Journal* 2002:11:4:415-435.
- Lee Hoon K. Korean migrants in Manchuria. *Geographical Review* 22:2:1932:196-204.
- Masterson Daniel M with Funada-Classon Sayaka. The Japanese in Latin America. University of Illinois Press. Urbana and Chicago 2004.
- Manchukoku no saigo. Senki kurassikusu. Shinjinbutsu 2003.
- McDowell Kevin. Japan in Manchuria: Agricultural emigration in the Japanese empire, 1932-1945. *Eras Journal*. School of Historical Studies at Monash University. Edition Five - November 2003. http://www.arts.monash.edu.au/eras/edition_5/mcdowellarticle.htm
- Minami Makito. Chugoku kikokusha o meguru haijo to hosetsu. Nihon to no kankei o chushin ni. National Museum of Ethnology, Osaka. Seminar paper "Imin to tomo ni kawaru chiiki to kokka". Osaka 27.3.2007.
- Osaka chugoku kikokusha center. Julkaisemattomat tilastot ja johtaja Nishimuran haastattelu 25.4.2007.
- Sien-Center. The support and communication centers for people returning from China. <http://www.sien-center.or.jp>
- Sneath, David (2003) 'Beyond the willow palisade: Manchuria and the history of China's inner Asian frontier', *Asian Affairs*, 34:1, 3– 11.
- Suleski Ronald. Northeast China under Japanese control: The role of the Manchurian Youth Corps, 1934-1945. *Modern China* 7:3:1981:351-377. <http://www.jstor.org/view/00977004/ap010027/01a00040/0>
- Tamanoi Mariko Asano. Knowledge, power, and racial classifications: The "Japanese" in "Manchuria". *The Journal of Asia Studies* 2000:59:2:248-276.
- Tamanoi Mariko Asano. Japanese war orphans and the challenges of repatriation in post-colonial East Asia. *Japan Focus*, August 13, 2006. <http://www.japanfocus.org/products/details/2195>
- Ward Rowena. Japaneseness, multiple exile and the Japanese citizens abandoned in China. *Japanese Studies* 2006:26:2:139-151.
- Yamamoto Kei Ichi. Vapaaehtoisuustyöntekijän haastattelu 14.2.2007.
- Young Louise. Japan's total empire. Manchuria and the culture of wartime imperialism. University of California Press. Berkeley and Los Angeles 1999.

Haastattelut:

12 japanilaista paluumuuttajaa Kiinasta, marraskuu 2006 - toukokuu 2007 Osakassa ja Kobessa.